

15. BÖLÜM / CHAPTER 15

MEHMED ÂKİF VE KAHVE KÜLTÜRÜ

MEHMED ÂKİF AND COFFEE CULTURE

Beşir AYVAZOĞLU*

*Edebiyatçı, şair, yazar, İstanbul, Türkiye
E-posta: besirayvaz@gmail.com

DOI: 10.26650/B/AA07.2022.011.15

ÖZ

Kahvehaneler, otoritenin denetimi dışında kendiliğinden gerçekleşen bir örgütlenme biçimini ifade etmektedir. Çeşitli amaçlarla açılan kahvehaneler hem toplumda sosyalleşmeyi sağlıyor hem de çeşitli sosyal gruplara ve mesleklere kendi içlerinde haberleşme ve dayanışma imkânı veriyordu. Edebi birer mahfile dönüştürülen yanlarında, musikişinasların, halk şairlerinin, meddah ve Karagözcülerin sanatlarını icra ettikleri kahvehaneler de vardı. Ancak başından beri kahveye ve kahvehanelere şiddetle muhalefet edenler olmuştur. Şair Mehmed Âkif de bir ahlâkçı olarak sadece çeşitli oyunların oynandığı, bakımsız, salaş, iç karartıcı mahalle kahvelerini tembellik yuvaları olarak görüyordu. “Mahalle Kahvesi” manzumesi Âkif’in bu görüşünü yansıtırsa da aynı manzumedeki tasvirlerinden onun mahalle kahvelerini ve kahve kültürünü çok iyi bildiğini de göstermektedir. Ayrıca aydınların devam ettiği, birer kulüp niteliği taşıyan çayhane ve kahvehanelere karşı olmadığı, Şehzadebaşı’nda bir çayhanenin müdavimi, ayrıca Divanyolu’nda Arif’in Kıraathanesi’ne, Üsküdar’da da Çiçekçi Kahvesi’ne zaman zaman uğruyor olmasından anlaşılıyor. Nitekim Berlin’de bir arkadaşı tarafından götürüldüğü bir kahvehanenin temizliğinden ve nezih atmosferinden çok etkilenecek, “Berlin Hatıraları”nda bu kahvehaneyi bizimkilerle karşılaştırarak nasıl kahvehaneler istediğini anlatmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kahve, Kahvehane, Sosyalleşme, Mehmed Âkif, Mahalle Kahvesi

ABSTRACT

Coffeehouses represent a form of organization that takes place spontaneously outside the control of the central authority. Coffeehouses, which were opened for various reasons, while providing socialization, also provided the opportunity for communication and solidarity to many social groups and professions. Along with those that became literary gathering spots, there were coffeehouses where musicians, folk poets, meddahs and Karagöz artists practiced their arts. However, from the beginning, there have been those who strongly oppose coffee and coffeehouses. As a moralist, the poet Mehmed Âkif considered the neglected, shabby, and depressing neighborhood coffeehouses, where various games were played, to be nests of lazy-ness. Although the poem “Neighborhood Coffeehouses”

reflects Âkif's view, it also shows that he knows the neighborhood coffees and coffee culture very well from his descriptions in the same poem. In addition, he was not against teahouses and coffeehouses, which had the characteristics of clubs and had intellectuals as their regulars, as understood from the fact that he frequented at a teahouse in Şehzadebaşı, also at Arif's Kırathanesi in Divanyolu and Çiçekçi Kahvesi in Üsküdar from time to time. As a matter of fact, he was very impressed by the cleanliness and decent atmosphere of a coffeehouse to which he was taken by a friend in Berlin. Subsequently, he explained what kind of coffeehouses he would like by comparing this coffeehouse with ours in his "Memories of Berlin".

Keywords: Coffee, Coffeehouses, Socialization, Mehmed Âkif, Neighborhood coffeehouses

Extended Abstract

An unknown side of Mehmed Âkif has come to the light in two recently discovered photographs: he was playing backgammon. These photographs may have surprised those who try to understand him simply by looking at his "Neighborhood Coffeehouse" and other similar poems. In his poem "Neighborhood Coffeehouse" published for the first time in the 113th issue of Sırat-ı Müstakim magazine, dated November 3, 1910, he depicts the neighborhood coffeehouses as nests of laziness that bury the "ummah", where they exploited and destroyed the zeal for work. In the first part of the poem, in which he describes these views, Âkif, who ascribes all the evils to neighborhood coffeehouses, explains that true happiness and the purest way of life is family life, and says, "Come and see... Here's a cup of coffee," and continues to describe a typical neighborhood coffeehouse.

Although it is not known when coffee began to be used as a beverage, it can be said that it became widespread in the Islamic world at the beginning of the 16th century. Coffee, which first reached Mecca and then Cairo, attracted opponents at the same speed, causing endless debates because of the fatwas given by some faqihs. Behind Ebussuud Efendi's fatwa, there were probably the reflections of these debates and fights reaching Istanbul. However, although Ebussuud Efendi gave fatwas stating that coffee was haram, he was not very strict about it; he even avoided issuing fatwas for closing coffeehouses in the following years. As a matter of fact, the unexpected popularity of the first coffeehouses opened in Tahtakale indicates that the prohibitive fatwas were not very effective. Coffeehouses were soon to be the haunts of the pleasure seeker intellectuals. Some were busy with books, some were playing mangala or chess, poets were reading ghazals which they had just written. In short, they had a good time in return for the "two coins" that they had paid for coffee. In time, when people in various positions and offices started to come and go to the coffeehouses, which were already highly sought after by dismissed or excluded judges and professors, and statesmen, it was hard to

find a place to sit. The fatwa given by Şeyhülislâm Bostanzade Mehmed Efendi in 1591 put the coffee drinkers and coffeehouse regulars at ease until the Murad IV's reign.

During the reign of Murad IV, the strictly enforced prohibitions also abated over time, and coffeehouses regained their place in social life at the beginning of the reign of Sultan Ibrahim. However, it should be kept in mind that some coffeehouses, especially those opened by Janissary tyrants after the middle of the 18th century, were a source of problem.

Coffeehouses represent a form of organization that takes place spontaneously outside the control of the central authority. There were mainly neighborhood coffeehouses, coffeehouses where young people attended, coffeehouses for boatmen, porters, cooks, passenger car drivers, coffeehouses for addicts, meddah coffeehouses, semai coffeehouses, compatriot coffeehouses, retired coffeehouses, etc. which provided socialization and the opportunity for communication and solidarity to many social groups and professions.

Undoubtedly, not all coffeehouses were innocent; in some, the unemployed used to gather and cause unrest and disturb the locality. There are striking descriptions of such coffeehouses in the works of writers such as Ahmet Rasim, Ahmet Midhat Efendi and Hüseyin Rahmi Gürpınar. Balıkhane Minister Ali Rıza Bey, one of the writers who splendidly described the old Istanbul life, was also an opponent of coffeehouses. From his point of view, neighborhood coffeehouses were awful places, too filthy to enter, with vulgar pictures hung on the walls, where cranky old people frequented, some of whom were tobacco, snuff and opium addicts who were coughing and sneezing all time and they were ignorant and keen on gossiping, but who thought themselves to be “ahvâl-i âleme vâkîf”. Contrary to popular belief, Mehmed Âkif was not alone in denouncing the neighborhood coffeehouses. He, too, was trying to keep people away from these places by depicting a picture of a “contaminated” coffeehouse in the first episode of “Neighborhood Coffeehouse”.

One of the things that bothered Âkif about coffeehouses was the pictures on their walls. The coffeehouses managed by the Janissaries, who were generally tradesmen until the Janissary Corps was abolished, were places where Bektashism and its culture to which the Corps was affiliated were kept alive. They were decorated with naive paintings, almost all of which were made by folk painters, most of them reflecting Bektashi beliefs. This tradition continued after the Corps was abolished. The coffeehouse paintings, which the Minister of Balıkhane Ali Rıza Bey talked about with disdain, like Mehmed Âkif, were examined and evaluated in detail in his work titled “Anatolian Folk Paintings” by the painter Malik Aksel, who later had a special interest in Turkish folk painting. After mentioning the pictures of

coffeehouses in his poem, Âkif moves on to the couplets that adorn the walls along with these pictures. Malik Aksel also recorded some of the couplets that Akif called “herze-pâre”.

Afterwards, Âkif drew our attention to the oily low table where some customers played cards and to their oily playing cards, the indescribably dirty backgammon sets, the checkers sets, the stones of which are no longer clear whether they are white or black, and the domino set with holes full of filth. He also makes the backgammon players talk among themselves with their special slang. These conversations give the impression that he spent a lot of time in neighborhood coffeehouses and even knew all these games very well.

He concludes his poem with “And you don’t have a home?”. It is understood that Âkif sincerely believed that everyone in the country had a job and that they had a place to sleep in at night. Ali Rıza Bey, the protagonist of Reşat Nuri Güntekin’s novel *Yaprak Dökümü*, was an uncompromising opponent of coffeehouses, like Âkif, and while he was in office, he would repeatedly say: “If I had the strength, I would close them all!”. However, when he retires and starts getting bored, then he realizes that coffeehouses are “inexhaustible corners of comfort” for poor retirees. He starts by first stopping by some country coffeehouses to rest during his walks to Çamlıca or Üsküdar Bazaar, and then he would gradually get used to the neighborhood coffeehouses.

Abdülaziz Bey, who wrote a remarkable book on Ottoman social life, thinks very differently from Mehmed Âkif and Minister of Balıkhane Ali Rıza Bey. In those years, he claimed that the neighborhood coffeehouse was “the only fortress to take shelter against the sufferings arising from unemployment and family discontent” - rather than being a nest of laziness. Burhan Felek, an author from İhsaniye wrote very praiseworthy lines on the Çiçekçi coffeehouse in Selimiye. The coffeehouse consisted of two parts. One part was the eighty-ninety-centimeter-high interior (chief diwan) belonging to the notables of the neighborhood. In addition, poets such as Talat Bey from Üsküdar, calligraphers such as İlmî Bey and Necmeddin Okyay, and painters such as Hoca Ali Rıza Bey would sit in this section where there were diwans all around and they would have deep conversations. The lower part belonged to the tradesmen of the neighborhood; they would listen carefully to what was said above. Everyone knew their place in this beautiful coffeehouse, which was obviously a “house of wisdom. During the years when Âkif lived in Üsküdar, he visited this coffeehouse from time to time. Mahir İz said that one day he went to visit him, Âkif took him to this coffeehouse where they met Tal’at Bey, one of the famous poets of Üsküdar and former Undersecretary of the Navy, and after a brilliant literary conversation they went to the Karacaahmet Cemetery together with Tal’at Bey, where he showed them Nedim’s grave.

In one of his articles titled “Old Memories”, Âkif mentions that he was a regular at a coffeehouse in the square called Harmanlık in Üsküdar’s Nuhkuyusu for a while to read from a person named Hicri Efendi Hođja. It is also understood from another of his articles that he went to Arif’s Kiraathanesi in Divanyolu from time to time.

Mehmed Âkif, a poet who knew Istanbul coffeehouses very well and even perhaps had spent time in many coffeehouses since childhood, visited a teahouse in Direklerarası, almost every day. Before the Second Constitutional Monarchy, he met there his close friends in the evenings after work, especially Babanzade Ahmed Naim Bey. According to Midhat Cemal Kuntay, this coffeehouse run by a person called Hacı Mustafa, had only a literary atmosphere during the Absolute Monarchy while it was unionist at the time of the Constitutional Monarchy. According to Eşref Edip, who said that those who wanted to meet Âkif ended up in İsmail Ağa’s teahouse because the master stopped by there almost every day, “this was a club rather than a teahouse.”

It seems that Âkif was not against coffeehouses and teahouses, where the intellectuals were regulars and held literary, scientific and intellectual conversations and these were like clubs where games were not played. This is why he was fascinated by the coffeehouses that he saw in Berlin. The poem “Memories of Berlin” begins with the line “My friend said, “Let’s go out for a coffee...”. When his friend said “coffeehouse”, Âkif could not believe that the building his friend was showing him was in fact a coffeehouse - resembling our famous Düyun-ı Umumiye building - because he immediately remembered the neighborhood coffeehouses of Istanbul.) And then he started to compare Istanbul and Berlin from different angles (houses, streets, trains and trams, hotels etc.). He also experienced the great surprise of all Turkish intellectuals who went to Europe, and he was worried that the gap between us and the West could no longer be closed. The way that he expressed admiration for the Germans in “Memories of Berlin” cannot be explained otherwise. What he wrote about German coffeehouse, which dazzled his eyes not only with its exterior but also with its bright interior, is important in terms of reflecting his ideas about how coffeehouses should be in his homeland.

Son zamanlarda ortaya çıkan iki fotoğrafta Mehmed Âkif’in bilinmeyen bir yönünü, tavlâ oyunculuğunu keşfettik. Bu fotoğraflardan ilkinde, Sinop’un eski mutasarrıflarından Hüseyin Nahid Bey, Şerif Abdülmecid’le tavlâ oynarken kendilerini yüzünde tatlı bir tebessümle seyreden Âkif’e belki de ne kadar usta bir tavlâcı olduğunu anlatmaktadır. Mekân, muhtemelen Şerif Haydar Paşa’nın Çamlıca’daki köşküdür. Diğer fotoğrafta ise aynı köşkün bahçesinde Âkif’le Nahid Bey’in yere bağdaş kurarak tavlâya tutuştuklarını görüyoruz. Öyle anlaşılıyor ki Âkif dostunun meydan okumasına “Hodri meydan!” demiş. Seyircilerden biri Şerif Haydar Paşa, diğeri ise ikinci oğlu Şerif Muhiddin Targan’dır. Bu fotoğraflar, Âkif’i sadece “Mahalle Kahvesi” ve benzeri manzumelerine bakarak anlamaya çalışanları çok şaşırtmış olabilir.

Mehmed Âkif, yakın dostlarından Hüseyin Avni Bey’e ithaf ettiği, *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının 21 Teşrinievvel 1326 (3 Kasım 1910) tarihli 113. sayısında yayımlanan “Mahalle Kahvesi” isimli manzumesinde mahalle kahvelerini yerden yere vurur. Mahalle kahvesi, onun nazarında dilenci kılığında gezen ve güpegündüz yol kesen bir harami, sinsi bir canidir; her adımda bir azmin önüne dikilip zavallı yolcunun bütün gününe kıyar. Eski batakhanelere benzeyen ve çalışma azmini sömürüp yok ettiği “ümme”i ölmeden gömen bu yüz karaları, bu pislik çukurları, bu tembellik yuvaları bir an önce kapatılmalıdır. Manzumenin bunları anlattığı birinci bölümünde ne kadar kötülük varsa hepsini mahalle kahvelerine yakıştıran Âkif, gerçek saadetin ve en safalı hayatın aile hayatı olduğunu anlattıktan sonra “Gelin de bir bakalım... Buyrun işte bir kahve,” der ve tipik bir mahalle kahvesini tasvire koyulur. Bu etkileyici tasvire geçmeden önce, 16. yüzyıl ortalarında içecek olarak kahveye düşmanlıkla başlayan ve günümüze kadar uzanan bu muhalefetin tarihine kısaca bakmakta fayda vardır.

Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*'ta, 1543 yılında Yemen'den İstanbul'a kahve getiren gemilerin Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla Tophane Limanı'nda tek tek delinerek yükleriyle birlikte batırıldığını iddia eder¹. Kahve tiryakilerini herhalde çok üzen bu fetvadaki yasaklama gerekçelerinden biri, kahvenin kömürleşinceye kadar kavruluyor olması, diğeri de insanların bir araya gelerek meyhanelerde yapıldığı gibi fincanı elden ele devretmek suretiyle içtikleri için ahlâksızlığa yol açma tehlikesi taşımasıydı. Üstelik kahve kelimesi Arapçada aynı zamanda şarap anlamına geliyordu.

Kahve yüklü gemilerin batırılmasından (?) sekiz yıl sonra Tahtakale'de açılan ilk kahvehanelerin beklenmedik ölçüde rağbet görmesi, yaşağın pek etkili olmadığını, kahvenin çeşitli yollarla İstanbul'a ulaştığını ve tiryakilerinin çoğaldığını gösterir. Hafız Hüseyin

1 Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB Yayınları 1000 Temel Eser, İstanbul 1980, s. 39. Gemilerin yükleriyle birlikte batırıldığı iddiası doğru olmasa gerek. Çünkü Ebussuud Efendi 1545 yılında şeyhülislam olmuştur.

Ayvansarâyî'nin *Mecmua-i Tevârih* adlı eserinde zikredilen “Kahvehane mahall-i eğlence” (959) mısraı, İstanbul'da ilk kahvehanenin açılış tarihi olarak 1551-1552 yılına², *Esmarü't-Tevârih*'teki “Zuhûr-ı kahve be diyâr-ı Rûm” (962) mısraı ise üç yıl sonrasına, yani 1554'e işaret etmektedir.

Kahvenin bir içecek olarak ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmese de İslâm dünyasında 16. yüzyıl başlarında yaygınlaştığı söylenebilir³. Önce Mekke'ye, ardından Kahire'ye ulaşan kahve aynı hızla muhaliflerini de üretmiş, bazı fakihler tarafından aleyhte fetvalar verildiği için sonu gelmez tartışmalara yol açmıştır. Memlûk Devleti'nin Mekke'deki muhtesibi Hayır Bey'in 1511 yılında bir gece bir camiin köşesinde fenerlerini yakmış kahve içen Mekkelileri gördükten sonra başlattığı mücadele, önde gelen Malîkî, Şafîî ve Hanefî âlimlerinden oluşan bir komisyonun iki hekimin görüşlerine dayanarak verdikleri fetva ve kahve stoklarının meydanda yakılıp kahve satan ve içenlerin “ibret-ı âlem” için dövülmesi, kahve tarihinin ilk önemli hadisesidir⁴. Ebussuud Efendi fetvasının ardında bu tartışmaların ve kavgaların İstanbul'a ulaşan yansımaları olsa gerek. Ancak Ebussuud Efendi, kahvenin haram olduğuna dair fetvalar vermiş olsa da bu konuda pek katı değildi; hatta Hammer'e göre, sonraki yıllarda kahvehanelerin kapatılması için fetva vermekten kaçınmıştı.

Peçevî İbrahim Efendi, İstanbul'da ilk kahvehanenin açılış tarihi olarak 1554'ü, yani Ayvansarâyî'nin naklettiği, kimin tarafından söylendiği bilinmeyen mısradaki tarihin üç yıl sonrasını kaydeder⁵. Bu tarih, Halepli Hakem ve Şamlı Şems adlarında iki Arap kahvecinin İstanbul'a gelip Tahtakale'de birer kahvehane açtıkları tarihtir⁶. Bu yeni mekânlar çok geçmeden keyiflerine düşkün okuryazar takımının uğrak yeri hâline gelir. Kimi kitaplarla meşgul olmakta, kimi tavlâ veya satranç oynamakta, şairler de birbirine yeni yazdıkları gazelleri okumakta, kısacası “iki akçe” kahve parası vererek hoşça vakit geçirmektedirler. Azledilmiş kadılar ve müderrislerle açıkta kalmış devlet adamlarının çok rağbet ettikleri kahvehanelere zamanla mevki ve makam sahipleri de gelip gitmeye başlayınca oturacak yer bulunamaz olur.

Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre, kahvehaneler dervişlerin ve irfan sahibi kişilerin buluşup sohbet ettikleri, ayrıca dünyalıkları olmayan fakirlerin barındıkları yerler olduğu

2 Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 429. Ayvansarâyî aynı eserin başlarında da kahvenin İstanbul'a gelişi için 1000 (1591-1592) tarihini vermektedir. *A.g.e.*, s. 18.

3 Ralph S. Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, çev. Nurettin Elhüseynî, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 23.

4 Hattox, *a.g.e.*, s. 27-31.

5 Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, c. I, İstanbul 1281, s. 363-364.

6 İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. II, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 299.

için faydalıdır. Ancak yeniçeri ve sipahi takımının kahveleri mekân tutup sabahtan akşama dedikodu yapmalarından ve “filan zamanda ağa, filan zamanda filan devletlinin kethüdası idim” gibi lâflarla kendilerini satmaya çalışanlarla bütün dertleri tavla satranç oynamak ve kumar parası kazanmak olan uygunsuz kişilerin buralara dadanmış olmasından o da rahatsızdır⁷. Kâtip Çelebi de kahve aleyhindeki fetvaların ve yasaklamaların netice vermediğini, kahvehanelerin birbiri ardınca açıldığını, halkın buralarda büyük bir şevk ve istekle bir araya gelip kahve içtiklerini, hatta “cana can katar buldukları kahvenin bir fincanı uğruna neredeyse can vermeyi göze aldıklarını” anlatır⁸.

Ne var ki kahvehane ve müdavimlerinin sayısındaki kontrolsüz artış dinî ve siyasî otoritelerde rahatsızlık yaratacaktır. Peçevi'nin anlattığına göre, sofı takımı çok geçmeden “Halk kahvehaneye dadandı, camilere, mescitlere kimse gelmez oldu!” diye orada burada söylenmeye, vaizler camilerde kahve ve kahvehaneler aleyhinde vaazlar vermeye başlarlar. Müftülerden kahvenin haram olduğuna dair fetvalar alınır. Öyle ki “Kahvehaneye gitmektense meyhaneye gitmek yeğdir!” diyenler bile çıkar. Ulema, Ebussud Efendi'nin de fetvasında ileri sürdüğü, kömürleşinceye kadar yakılmış bir maddeyi yiyip içmenin haram ve kahvehanelerin fesat yatağı olduğu görüşünde ısrarlıdır. Fakat sosyal hayatın renksizliğinden ve sıkıcılığundan bunalan halkın kahveden de kahvehaneden de vazgeçmeye niyeti yoktur. III. Murad devrinde artan baskılar yüzünden büyük kahveler kapanırsa da kuytu yerlerde ve bazı dükkânların arka taraflarında ayrı girişleri olan koltuk kahveleri açılmakta, bunlar subaşı ve asesbaşların gönülleri hoş tutularak rahatça işletilmektedir. Eski kahvehanelerin vazgeçilmez aksesuarlarından biri olan levhadaki meşhur beyit bu mekânların toplum hayatında ne ifade ettiğini, yani sosyalleşme ihtiyacını çok iyi anlatmaktadır.

Gönül ne kahve ister ne kahvehane

Gönül ahhâb ister kahve bahane⁹

Kahve aleyhtarları harıl harıl çalışırken tiryakilerin boş durmadıklarını biliyoruz. Bunlardan biri de Emir adında İştihali bir vaizdir; Şeyhülislâm Bostanzade Mehmed Efendi'ye 1591 yılı sonlarında veya 1592 yılı başlarında verdiği on iki beyitlik manzum dilekçede kahve aleyhtarlarının gerekçelerini sıraladıktan sonra bunların doğru olup olmadığını sorar.

7 Gelibolulu Mustafa Âli, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerine Ziyafet Sofraları (Mevâidü'n-nefâis fî kavâidi'l-mecâlis)*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s. 180-181.

8 Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 40.

9 Bu beytin geçtiği, kim tarafından yazıldığını tespit edemediğimiz kıtanın tamamı şöyledir:

*Mademki gelmiş köhne cihâne
Derdimizi çeksin şu vîranhâne
Gönül ne kahve ister ne kahvehane
Gönül ahhâb ister kahve bahane*

Dilekçe kısaca şöyle özetlenebilir: “Kahve dine aykırı ve sağlığa zararlı mıdır?” Gençliğinde belki Hakem ve Şems’in Tahtakale’deki kahvelerinin müdavimlerinden biri olan, belki de kahveye Kahire’de kadılık yaptığı sırada alışan Bostanzade, Emir Efendi’ye elli iki beyitten oluşan uzun bir cevap verir¹⁰. Otuz üç beytinde kahvenin faydalarının anlatıldığı bu manzum fetvada, kahve aleyhtarları riyakârlıkla suçlanır ve bu içecek hakkındaki şüphelerin hepsinin kuruntudan ibaret olduğu ifade edilir.

Bostanzade’nin ayrıntılı fetvası, IV. Murad devrine kadar, kahve tiryakilerine rahat nefes aldırılmış ve kahvehanelerin çoğalmasına yol açmıştır. Peçevî, bu fetvadan sonra vaiz ve müftülerin “Kömür haddine gelmezmiş, içmesi caizmiş!” diye konuşmaya başladıklarını, “ulemadan ve meşayihden, vüzeradan ve kibardan” kahve içmeyen kimse kalmadığını söyler. Ancak 2 Eylül 1633’te bir geminin kalafat işleri yapılırken çıkan ve İstanbul’un beşte birini küle çeviren büyük Cibali yangını bahane edilerek bütün kahvehaneler yıktırılacak, kahve ve tütün yasaklanacaktır. Bu kararın verilmesinde Kadızadelilerin telkinleri etkili olmuşsa da asıl amaç, kahvehanelerde “devlet sohbeti”nin, yani siyasî dedikodunun önüne geçmek, devlet adamlarının eleştirilmesini önlemektir¹¹.

IV. Murad’ın saltanatı süresince şiddetle uygulanan yasaklar zamanla tavsamış ve kahvehaneler Sultan İbrahim devrinin başlarında toplum hayatındaki yerini yeniden almıştır. Ancak bazı kahvelerin, özellikle 18. yüzyıl ortalarından itibaren Yeniçeri zorbaları tarafından açılanların birer problem kaynağı olduğu unutulmamalıdır. Reşat Ekrem Koçu’nun çeşitli eserlerinde ayrıntılı bir şekilde anlattığı bu kahveler, toplumu huzursuz eden disiplinsiz yeniçerilerin yahut yeniçeri geçinen baldırı çıplakların gündüzleri esrar çekip destan ve koşma dinledikleri, geceleri koğuş gibi kullandıkları mekânlardır¹².

Ignatius Mouradgea D’Ohsson’un yazdıklarından anlaşıldığına göre, 18. yüzyılda artık kahve ve kahvehane yasağından söz edilemez. Kahve, her zaman muhalifleri olmakla beraber, artık zaferini ilân etmiş, hatta Saray’a girip protokol içeceği haline gelerek kaleyi içten fethetmiş görünmektedir. Hemen her cadde ve sokakta kahvehanelere rastlamak mümkündür; üstelik bunların çoğu güzel manzaralı yerlere köşk tarzında inşa edilmiştir. Kır kahveleri ise büyük ağaçların ve asma çardaklarının altında kurulur. İnsanlar günün her saatinde buralarda bir araya gelip dama yahut satranç oynayarak, kahve ve tütün içip sohbet ederek vakit geçirirler. Kış aylarında Karagözcülerle meddah ve hokkabazların marifetlerini

10 İştibli Emir Efendi’nin dilekçesiyle Bostanzade’nin cevabının tam metinleri için bkz. Namık Açıkğöz, *Kahvename*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, s. 36-43.

11 Naimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na’imâ*, c. II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 755-757.

12 Reşat Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul 1964, s. 296-299.

sergiledikleri kahvehanelere sadece bir fincan kahve içip dinlenmek için uğrayanlar da vardır¹³.

Kahvehaneler, otoritenin denetimi dışında kendiliğinden gerçekleşen bir örgütlenme biçimini ifade etmektedir. Mahalle kahvehaneleri, gençlerin devam ettiği kahvehaneler, iskele başlarında kayıkçıların, hamalların, çeşitli yerlerde açıcıların, binek arabacılarının kahvehaneleri, tiryaki kahvehaneleri, meddah kahvehaneleri, semai kahvehaneleri, hemşeri kahvehaneleri, emekli kahvehaneleri vb. toplumda sosyalleşmeyi sağlıyor, çeşitli sosyal gruplara ve mesleklere kendi içlerinde haberleşme ve dayanışma imkânı veriyordu.

Hiç şüphesiz bütün kahvehanelerin masum olduğu söylenemez; bazılarında işsiz güçsüz takımı toplanıp huzursuzluk çıkarır, etrafı rahatsız ederdi. Ahmet Rasim, bir zamanlar Aksaray, Çeşmemeydanı, Cerrahpaşa, hatta Direklerarası gibi semtlerdeki kahvelerin önlerinden sadece kadınların değil, delikanlıların bile geçemediklerini söyler¹⁴. Ahmet Midhat Efendi ise *Letâif-i Rivâyât* serisinden “Dolaptan Temaşa” adlı hikâyesinde iç karartıcı bir kahve tablosu çizmiştir¹⁵. Çubukların kâse büyüklüğündeki lülelerinden çıkan dumanların mum ve kandil dumanlarına karıştığı, göz gözü görmeyen, çoğu müzmin bronşite yakalanmış tiryakilerin balgamlarını uluorta tükürdükleri, afyon yiyip esrar çekenlerin uyuklayıp sayıkladıkları, okuması kıt birinin bir köşede heceleye heceleye *Battalname* yahut *Hamzaname* okuduğu, bazan Tavukpazarı şairlerinin saz çalıp türkü çıktıkları, yüzük ve tura gibi oyunlar oynayarak güya eğlenmeye çalışanların dalaşıp gürültü ettikleri kahvehaneler, belli ki, Ahmet Midhat Efendi’nin hiç hazzetmediği yerlerdir. Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Şipsevdi* adlı romanının hemen başında uzun uzadıya tasvir ettiği Aksaray’ın bol sinekli “mülevves kahveler”i de Midhat Efendi’ninkilerden aşağı kalmaz¹⁶.

Eski İstanbul hayatını en güzel anlatmış yazarlardan biri olan Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey de bir kahvehane muhalifidir. Onun gözüyle bakılacak olursa, mahalle kahvehaneleri kimi tütün ve enfiye, kimi afyon tiryakisi, öksürüklü, aksırıklı, bedbin, dedikoducu, cahil, fakat kendilerini “ahvâl-i âleme vâkıf” zanneden huysuz ihtiyarların devam ettikleri, içine girilemeyecek kadar pis, duvarlarına kaba saba resimler asılmış berbat yerlerdi¹⁷.

13 D’Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ty., s. 59-61.

14 Ahmet Rasim, “Kahve, Kahvehanelerimiz”, *Akşam*, 26 Mart 1926.

15 Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 663-664.

16 Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şipsevdi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1946, s. 18-22.

17 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 37-40.

Açıkcası, mahalle kahvehanelerini kötülemede Mehmed Âkif, sanıldığına aksine, hiç de yalnız değildi¹⁸. O da “Mahalle Kahvesi”nde “mülevves” bir kahvehane tablosu göstererek insanları buralardan uzak tutmaya çalışıyordu:

Üzerinde değirmi bir delik bulunan çamurlu bir kapı, önünde tahta mı toprak mı olduğu belli olmayan pis bir eşik ve ahırdan farksız bir mekân... Bir karış kirle kaplı olduğu için bir zamanlar döşenmiş Malta taşları görünmez olmuş. Açık kuka renginde tavan, tütün ve nargile dumanlarıyla cilalanmış duvarlar, ortada kapkara, leylek bacaklı bir mangal... Kenarda, peykelerin alt başında katlanmış kirli bir yatak; onun üstünde yağmurluğa benzeyen, güveden lime lime olmuş bir pırtı... Duvarların birinde de içinde camlı bir dolap bulunan geniş bir oyuk vardır. Dolabın üst rafında sülük dolu bir kavanoz, onun yanında hacamat içinde kullanılan beş on boynuz, ikinci rafta da kerpetenler, usturalar vb. Demek ki kahveci hem dışçidir hem berber! Adam çektiği kazma dişleri bir ipe boy boy dizmiştir. Üçüncü rafında havlu bohçalarının durduğu dolabın sağındaki bölüm ise bitpazarına benzemektedir.

Âkif, bu iç karartıcı manzarayı tasvir ettikten sonra kahvenin duvarlarını süsleyen resimleri anlatmaya başlar:

*Duvarda türlü resimler: Alındı Çamlıbel'i,
Kaçırılmış Ayvaz'ı ağlar Köroğlu rahmetli!
Arab Üzengi'ye çalmış Şah İsmail gürzü;
Ağaçta bağlı duran kızda işte şimdi gözü.
Fırlıdır Kerem'in "Of!" der demez yanışı,
Fakat şu "Âh mine'l-aşk"a kim durur karşı?
Gelince Ezrakabânü denen acûze kadın,
Külüngü düşmüş elinden zavallı Ferhâd'ın!
Görür de böyle Rûfâî'yi: Elde kamçı yılan,
Beyaz bir arslana binmiş, durur mu hiç dede can?
Bakındı bak Hacı Bektâş'a: Deh demiş duvara!*

18 Mehmed Âkif'in dünya görüşüne ve şiir anlayışına düşman bir edebiyat eleştirmeni olan Nurullah Ataç, kitaplarına girmemiş “Kahve” başlıklı bir yazısında, kahvehaneler hakkında şaşkıncu bir şekilde onun gibi düşünür. Söz konusu yazının bir bölümü şöyledir: “Kahve, hayatlarını, evlerini tanzim etmeği, kendilerine dost, ahbab edinmeği bilmeyenlerin, hâsılı realiteden kaçanların yeridir. Orada gündelik sıkıntılarını, şifa bulmaz yalnızlıklarını avutacak bir hava, tesadüfün bahşettiği ahbablar bulurlar. Hayalleri işler: birer hayalet gibi gördükleri o çehreler arasında kendilerine bambaşka bir hayat tasavvur ederler; iç âlemlerinin birer vehim veya birer hatıradan ibaret olan kederlerini, sevinçlerini birer tesbih gibi çekerler: Her kahvehane -afyona, esrara müsaade etsin etmesin- bir afyonhane, bir esrarhanedir. Geniş, camlı cephelerinden sokağın kalabalığı seyredilenleri bile hayatı bir hayal gibi gösterirler.” “Kahve”, *Haber Akşam Postası*, 10 Ağustos 1937.

Yeniçeri Ocağı'nın ilga edildiği tarihe kadar genellikle esnaflık yapan Yeniçerilerin işlettiği kahvehaneler, bu ocağın bağlı olduğu Bektaşiliğin ve kültürünün yaşatıldığı mekânlardı; hemen hepsi halk ressamı tarafından yapılan ve çoğu Bektaşî inanç ve menkıbelerini yansıtan naif resimlerle süslenirdi. Bu gelenek, Ocak ortadan kaldırıldıktan sonra da yaşamaya devam etmiştir.

Kahvehane resimlerine ilk dikkat eden yabancı gezgin, Théophile Gautier'dir. Elhamra Sarayı gibi muhteşem şark kahvehaneleri hayal ederek İstanbul'a gelen, fakat hayal kırıklığına uğrayan Fransız şairinin tasvir ettiği resimlerden bazıları o yıllarda hemen her kahvehanede görülebilen resimlerdi. Mesela bu resimlerin birinde, *Kur'an* ayetleri yazılı üçayaklı bir sehpa üzerine konulmuş derviş sarığı vardır; bir başkasında geyik postuna oturmuş, çiğ kırmızı renkte bir aslanı yola getirmeye çalışan şeyh, yani Hacı Bektaş-ı Veli, ayrıca çiçeklerle bezeli Lâfza-i Celâl ve Ali levhaları...¹⁹ Sonraları bunlara çeşitli halk hikâyelerinin ve *Şehname*'nin kahramanlarıyla peygamber kıssalarının, ayrıca Hz. Ali, Hamza ve Seyyid Battal menkıbelerinin işlendiği resimler ilâve edilecektir. Başta "Ah min'el-aşk" levhaları olmak üzere çeşitli yazı-resimler ve hikmetli beyitler de kahvehanelerin vazgeçilmez süsleridir.

Balıkthane Nâzırı Ali Rıza Bey'in de Mehmed Âkif gibi küçümseyerek söz ettiği²⁰ kahvehane resimleri, sonraları Türk halk resmine özel bir ilgisi bulunan ressam Malik Aksel tarafından enine boyuna incelenip değerlendirilecektir²¹.

Âkif, söz konusu manzumesinde kahvehane resimlerinden söz ettikten sonra duvarları bu resimlerle birlikte süsleyen beyitlere geçer:

*Resim bitince gelir şüphesiz ki beyte sıra.
Birer birer oku mümkünse, sonra ma'nâ ver..
Hayır, hülâsası kâfi, yekûnu ömre sürer:
Bedâhaten kusulan herze-pâreler ki düşün,
Epey zaman daha lâzımdı herze olmak için!*

Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*'nde Âkif'in "herze-pâre" dediği beyitlerden birkaçını kayda geçirmiştir:

*Âdemoğlu hilebazdır kimse bilmez fendini
Sen kime iyilik edersen sakın andan kendini*

19 Théophile Gautier, *İstanbul*, çev. Çelik Gülersoy, İstanbul 1971, s. 120.

20 Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 37, 271.

21 Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, haz. Beşir Ayvazoğlu, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 79-132. Ayrıca bkz. Beşir Ayvazoğlu, *Kahveniz Nasıl Olsun*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s. 154-155.

*Dünya malı elde iken düşmanların dost olur
Elde bir şey kalmayınca dost bile düşman olur.*

*Edeb bir tâc imiş nûr-ı Hudâ'dan
Giy o tâcı emîn ol her belâdan²²*

Duvarlardaki resimleri ve beyitlerin yazılı olduğu levhaları gösterdikten sonra bazı müşterilerin kâğıt oynadıkları yağ bağlamış bodur masaya, yağlı meşine dönmüş iskambil kâğıtlarına, tarif edilemeyecek derecede kirli tavlaya, taşları beyaz mı siyah mı belli olmayan dama takımına ve delikleri lebaleb pislik dolu domine takımına dikkatimizi çeken Âkif, iskambil, domine ve tavla oynayanları kendi aralarında hususi argolarıyla konuşturur. Bu muhavereler, onun mahalle kahvelerinde epeyce vakit geçirdiği, hatta bütün bu oyunları çok iyi bildiği izlenimini uyandırmaktadır. “Mahalle Kahvesi”ni okuyan bir kahvecinin “Bu herifin hayatı buralarda geçmiş olmalı!” dediği rivayet edilir²³.

Genç tavlacılar arasında birinin attığı zarın kırık olup olmadığı konusunda yeminli bir tartışma başlayınca yaşlı müşterilerden biri ikaz eder. Gençlerin adama “bunak”, “pampin”, “tirit” gibi lâflarla hakaret etmeleri üzerine, yaşlı müşteriler arasında *besmelesiz zamane piçlerinin saygısızlığı*, eskiden böyle olmadığı, artık eski Müslümanlar gibi Müslüman kalmadığı, dayak ve terbiye gibi konularda heyecanlı bir “kahvehane muhabbeti” başlar. Bereket versin, damacılar kavga gürültü etmeden oynamaktadırlar. Oyunculardan biri açmaza düşmüş, elinde taş, düşünüp durmakta, rakibi ise keyifle durmadan bıyık burmaktadır. Güzide (!) seyircilerinin her biri sanki bir mütefekkindir; biri beyne burundan girileceğini inanıyor olmalı ki, derin bir araştırma halindedir, yani burnunu karıştırmaktadır. Ak sakallı bir adamın da zemine tükürdüğü balgamı yamrı yumru bir değnekle şekilden şekle soktuğunu anlatıp midemizi bulandırarak bizi mahalle kahvelerinin çok iğrenç yerler olduğuna ikna etmeye kararlı görünen Âkif, başka bir köşedeki hararetli sohbe de kulak kabartır. Ayak teriyle cilâlı tahta peykeler dizilmiş külâhlı, fesli adamlar -ki hiçbirinin yüzünde fikir ve zekâdan eser yoktur- memleket meselelerini konuşmaktadırlar. Âkif, bu sohbeti alaycı bir dille naklettikten sonra manzumesini şu mısralarla tamamlar:

*Tavanın pervazı altındaki toprak yuvadan,
Bakıyor bunlara, yan yan, iki çift ince nazar:
“Ya sizin bir yuvarınız yok mu?” diyor anlaşılan,
Dişi erkek çalışan yavrulu kırlangıçlar.*

22 Aksel, *a.g.e.*, s. 80.

23 Mehmed Âkif’in çok sevdiği ve *Âsım* isimli eserini ithaf ettiği Fuad Şemsi Bey de tavla meraklıydı. Onun da Yahya Kemal’le tavla oynarken çekilmiş bir fotoğrafı vardır.

Mehmed Âkif'in bunları yazarken ülkeden herkesin iş gücü sahibi olduğuna ve akşamları başlarını sokacak yuvalarının bulunduğu samimiyetle inandığı anlaşılıyor. Reşat Nuri Güntekin'in *Yaprak Dökümü* adlı romanının kahramanı Ali Rıza Bey de önceleri Âkif gibi tavizsiz bir kahvehane muhalifidir ve memurluğu sırasında "Elimde kuvvet olsa bunların hepsini kapatırım!" diye söylenip durmuştur. Kahvehanelerin zavallı emekliler için "bulunmaz teselli köşeleri" olduğunu, emekliye ayrıldıktan sonra evdekileri sıkıya ve sıkılmaya başlayınca anlar. Önce Çamlıca'ya yahut Üsküdar Çarşısı'na doğru yaptığı yürüyüşler sırasında bazı kır kahvelerine dinlenmek için uğrayacak, sonra yavaş yavaş mahalle kahvelerine alışacaktır. Reşat Nuri'yi dinleyelim:

"İlk zamanlarda kendi kendine bir köşeye çekilerek gazete okuyordu. Bunların daimî müşterilerine karşı duyduğu tikslenme hâlâ geçmemişti.

Kat'iyen onların aralarına karışmamak azmindeydi. Kendisi buralarda hiçbir zaman seyirciden başka bir şey olmayacaktı. Neler görüp işitiyordu? Öyle yaşlı başlı erkekler vardı ki evlerinin içyüzünü hiç sıkılmadan anlatıyorlar, ne yediklerini, hatta bazen, hiç yiyecek bulamayarak aç kaldıklarını söylüyorlardı. Bazıları mütemadiyen tavla, iskambil oynuyorlar, arada bir durarak ağza alınmayacak küfürlerle birbirlerine sataşıyorlar, sonra hiçbir şey olmamış gibi oyunlarına devam ediyorlardı. Hatta bir gün, vaktiyle büyük işlerde bulunmuş bir tekaüdün dayak yediğini görmüştü.

Ali Rıza Bey'e göre bu adamın bu rezaletten sonra artık insan içine çıkmaması, hatta arından ölmesi lazımdı. Hâlbuki ertesi gün onu aynı kahvede, hiçbir şey olmamış gibi tavla oynar bulmuştu.

Evvla, dertleşmek için adam arayan bir iki biçareyi dinledi. Sonra yavaş yavaş ahbaplar çoğaldı. Fakat gururu hâlâ devam ediyordu.

Başkalarını her zaman dinlediği hâlde kendi derdine dair bir tek kelime söylemiyordu.

Nihayet, anladı ki, kahve işsizlikten ve aile dirliksizliğinden doğan ıstıraplara karşı sınımlanacak tek kaledir. O da olmasa, mütekaitletler için ölmekten başka yapılacak iş kalmayacaktı."²⁴

Osmanlı toplum hayatı hakkında dikkate değer bir kitap yazmış olan Abdülaziz Bey, Mehmed Âkif ve Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey'den çok farklı düşünüyor, o yıllarda mahalle kahvesinin tembel yuvası olmaktan çok, "işsizlikten ve aile dirliksizliğinden doğan

ıstıraplara karşı sığınılacak tek kale” olduğunu söylüyordu. Kitabında dört sayfadan fazla süren mübalağalı mahalle kahvesi methiyesinin “kısacası” şu: Mahalle kahvesi bir ilim irfan yuvası ve yardım cemiyeti hüviyeti taşır; sosyal yapıyı sağlamlaştırmak ve halk arasındaki bağları güçlendirmek gibi çok önemli bir görevi üstlenmiştir²⁵.

Eski mahalle kahvelerini “zevk ehli için tahassürlerle yâd edilecek millî eserlerimizden” biri olarak gören Ahmet Muhtar Nasuhoğlu da aynı kanaattedir; hatıratında tipik bir mahalle kahvesini iç açıcı bir mekân olarak tasvir ettikten sonra şöyle devam eder:

“Heyet-i hâzırasını mücmelen izah ettiğim bu kahvehaneler birer mecma’-ı edep idi. Evveleri millî kulüplerimiz bunlardı. İhtiyarlar burada toplanırlar, mahalle imamı efendi de gelir, mahalleliye verilecek ve mahalle hakkında yazılacak kağıtlar müşavere ve mütalaalarla yapılırdı. Bu içtimai âdetleri görüp alışmak için, pederim beni de kahveye götürürdü. Bir bahis açılır, ‘...’nin haremi ölmüş, küçük çocuklarıyla müşkil bir haldedir. Mahallemizde namusuyla yaşayan Fa... Hanım var. Bunları birbirine verelim!” diye söz edilir. Bu emr-i hayra imam efendinin veyahut nüfuzlu diğer bir ihtiyarın tavassutu kararlaştırılır. O ihtiyar, erkeği meylettirir. Sonra, hanımı tanıyan diğer bir ihtiyar da kadına gider, ne yapar ve ne eder onun da rızasını alır. Birkaç gün sonra, birleşen çiftlerin saadet-i hali mevzu-i makâl olurdu. Bunun gibi, mahalle fenalıkları da yine ihtiyarlar kahvesinde görüşülürdü.”²⁶

İhsaniyeli bir yazar olan Burhan Felek’ten de Selimiye’deki Çiçekçi Kahvesi hakkında çok övücü satırlar okuruz. Bu kahveye girince solda bir ayna ve bir berber koltuğu göze çarpar; müşteriler tıraş edilirken kullanılan pirinç gerdan leğenleri tavana yakın bir yerde asılı durmaktadır. Kahveci Hacı Ahmet’in makamı kahve ocağının hemen yanındadır. İki kısımdan oluşan kahvenin seksen-doksan santim yüksekliğindeki iç kısmı (başsedir) mahallenin ileri gelenlerine aittir; ayrıca Üsküdarlı Talat Bey gibi şairler, İlmî Bey ve Necmeddin Okyay gibi hattatlar ve Hoca Ali Rıza Bey gibi ressamalar geldiklerinde çepeçevre sedirlerin bulunduğu bu kısımda oturur, derin bir sohbeta dalarlar. Aşağı kısım mahallenin esnaf tabakasına aittir; onlar yukarıda konuşulanları dikkatli dinlerler²⁷. Açıkçası bir “irfan yuvası” olan bu güzel kahvede herkes yerini bilir.

25 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri I*, haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Güney, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 301-306.

26 Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatının Tarihi*, haz. Ömer Hakan Özalp-Ayşe Raziye Özalp, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 52-55.

27 Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 82-83.

Sadece sahil ve kır kahvelerine değil, mahalle aralarındaki küçük kahvelere de özel bir ilgi duyan ve çoğunun suluboya ve karakalem resimlerini yapan ressam Üsküdarlı Hoca Ali Rıza, Mehmed Âkif'in dostları Abbas Halim Paşa'yla Fuad Şemsi Bey'in yakın dostuydu. Fuad Şemsi Bey'e yazdığı bir mektupta "ağabeyimiz" dediğine ve selam gönderdiğine göre büyük ressamı kendisi de yakından tanıyordu, hatta belki de Çiçekçi Kahvesi'nde tanışmıştı. Çünkü Âkif'in Üsküdar'da oturduğu yıllarda bu kahveye zaman zaman uğradığı biliniyor. Mahir İz, ziyaretine gittiği bir gün Âkif'in kendisini bu kahveye götürdüğünü, orada Üsküdar'ın meşhur şairlerinden eski Bahriye müsteşarı Tal'at Bey'le karşılaştıklarını, nefis bir edebî sohbetin ardından birlikte Karacaahmet Mezarlığı'na gittiklerini, Tal'at Bey'in orada kendilerine Nedim'in mezarını gösterdiğini anlatır²⁸.

Âkif, "Eski Hâtıralar" başlıklı yazılarından birinde Hicrî Efendi Hoca adında bir zattan okumak için Üsküdar'ın Nuhkuyusu'nda, Harmanlık diye anılan meydandaki kahveye bir süre devam ettiğinden söz eder²⁹. Başka bir yazısından da zaman zaman Divanyolu'ndaki Ârif'in Kıraathanesi'ne yolunun düştüğü anlaşılmaktadır³⁰.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İstanbul kahvehanelerini çok iyi bilen, hatta belki de çocuk yaşlardan itibaren birçok kahvehanede vakit geçirmiş bir şair olan Mehmed Âkif'in Direklerarası'nda hemen her gün uğradığı bir çayhane vardı. İkinci Meşrutiyet'ten önce, akşamları çalıştığı daireden çıkınca, Hacı Mustafa adında birinin işlettiği, Midhat Cemal Kuntay'a göre, İstibdat'ta edebiyatçı, Meşrutiyet'te İttihatçı olan bu çayhanede yakın dostlarıyla, özellikle Babanzade Ahmed Naim Bey'le buluşup görüşürdü. Midhat Cemal'in anlatışından bir Melamî dervişi olduğu anlaşılan Hacı Mustafa, Ahmed Naim Bey, Âkif'in şiirlerini ne zaman methetse şahadet parmağını öpüp avucunu göğsüne dayayarak "Hu, imanım erenler!" uğultusuyla çay ikram ederdi³¹.

Eşref Edip, eğer başkasından söz etmiyorsa, çayhanenin sahibini İsmail Ağa diye hatırlamaktadır. Hangisinin hafızası yanılmış, bilmiyoruz. Âkif'le tanışmak isteyenlerin yollarını İsmail Ağa'nın çayhanesine düşürdüklerini, çünkü üstadın hemen her gün buraya uğradığını anlatan Eşref Edip şöyle devam eder:

"Bir arkadaşı çayhaneye gelip de yer bulamazsa hemen kalkar, yerini verir, Nedim'in şu mısraını okurdu: "Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz?"

Çayhanenin daimî müdavimlerinden: Babanzade Ahmed Naim, Mehmed

28 Mahir İz, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975, s. 141.

29 *Sırat-ı Müstakim*, c. V, nr. 123, 30 Kânunuevvel 1326 (26 Aralık 1910), s. 311-312.

30 "Hasbihal", *Sırat-ı Müstakim*, c. IV, nr. 102, 5 Ağustos 1326.

31 Midhat Cemal, *Mehmet Akif*, Semih Lütü Kitabevi, İstanbul 1939, s. 114-118.

Şevket, Midhat Cemal, Ispartalı Hakkı, Arif Hikmet, Hilmi, şair Enver... Bunlar üstadın çok sevdiği kıymetli arkadaşları.

Burada memleketin ahval-i siyasiyesi görüşülür, dertleşilirdi. Daha ziyade edebî, ilmî musahabeler, güzel hikâyeler, güzel fıkralarla hoş vakitler geçirilirdi.

Gazetelerin yazamadığı siyasî havadisler burada görüşülürdü. Burada oyun oynanmazdı. Burası bir çayhaneden ziyade bir kulüptü.”³²

Eşref Edip’in son cümleyi Âkif’in “Mahalle Kahvesi” manzumesini hatırlayarak yazmak ihtiyacı hissettiği muhakkaktır. Öyle anlaşılıyor ki, Âkif, aydınların devam ettikleri, edebî, ilmî ve fikrî sohbetlerin yapıldığı, oyun oynanmayan kulüp niteliğindeki kahve ve çayhanelere muhalif değildi. Berlin’de gördüğü kahvelere de bu sebeple hayran olmuştu. “Berlin Hatıraları” manzumesi “Biraz da kahveye çıksak... demişti arkadaşım” mısraıyla başlar. Kahve deyince hemen İstanbul’un mahalle kahvelerini hatırladığı için, arkadaşının gösterdiği -bizim meşhur Düyun-ı Umumiye binasına benzeyen- binanın kahve olduğuna inanamayan Âkif, Berlin’le İstanbul’u çeşitli yönlerden (evler, sokaklar, tren ve tramvaylar, oteller vb.) karşılaştırmaya başlar. Avrupa’ya giden bütün Türk aydınlarının yaşadığı büyük şaşkınlığı o da yaşamış, Batı’yla aramızdaki mesafenin artık kapatılamayacağı endişesine kapılarak “leyle-i memdûd”ün göklerimizden hiç terk etmeyeceğini düşünmeye başlamıştır. “Berlin Hatıraları”nda Almanlara mübalâğalı bir dille hayranlık ifade etmesi başka türlü açıklanamaz. Sadece dış görünüşüyle değil, aydınlık iç mekânıyla da gözlerini kamaştıran Alman kahvesi hakkında yazdıkları, aynı zamanda kendi memleketinde kahvelerin nasıl olması gerektiğine dair fikirlerini yansıtmaları bakımından önemlidir:

*Bu, kahve... Öyle mi? Lâkin hakikaten hayret!
Fezâ içinde fezâ... Bir harîm-i nûrânûr,
Ki âsumân-ı kerîminde bin güneş manzûr!
Ne selsebîl-i ziyâ karşımızda cûşa gelen,
Ziyâ değil, seherin rûhudur taşıp dökülen.
Leyâle karşı o tûfân-ı fecri görmelisin:
Hudâ bilir şaşırırsın, donar kalır hissîn!*

Kaynakça / References

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri I*, haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Güney, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Açıköz, Namık, *Kahvename*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

32 Eşref Edip, *Mehmed Akif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1938, s. 175-176.

- Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.
- Ahmet Rasim, “Kahve, Kahvehanelerimiz”, *Akşam*, 26 Mart 1926.
- Aksel, Malik, *Anadolu Halk Resimleri*, haz. Beşir Ayvazoğlu, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- Ataç, Nurullah, “Kahve”, *Haber Akşam Postası*, 10 Ağustos 1937.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Kahveniz Nasıl Olsun*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.
- D’Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ty.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. II, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, haz. Ertuğrul Düздаğ, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- _____, “Eski Hâtıralar”, *Sırat-ı Müstakim*, c. V, nr. 123, 30 Kânunuevvel 1326 (26 Aralık 1910), s. 311-312.
- _____, “Hasbihal”, *Sırat-ı Müstakim*, c. IV, nr. 102, 5 Ağustos 1326, s. 403.
- Felek, Burhan, *Yaşadığımız Günler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.
- [Fergan], Eşref Edip, *Mehmed Akif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1938.
- Gautier, Théophile, *İstanbul*, çev. Çelik Gülersoy, İstanbul 1971.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerine Ziyafet Sofraları (Mevâidi’-n-nefâis fi kavâidi’-l-mecâlis)*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Yaprak Dökümü*, Semih Lütüf Kitabevi, İstanbul 1944.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Şipsevdi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1946.
- Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Hattox, Ralph S., *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçceğin Yakındoğu’daki Kökenleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- İz, Mahir, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975.
- Kâtip Çelebi, *Mizânü’l-Hakk fi İhtiyâri’l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB Yayınları 1000 Temel Eser, İstanbul 1980.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Yeniçeriler*, Koçu Yayınları, İstanbul 1964.
- [Kuntay], Midhat Cemal, *Mehmet Akif*, Semih Lütüf Kitabevi, İstanbul 1939.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na’imâ*, c. II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Nasuhoglu, Ahmet Muhtar, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatının Tarihi*, haz. Ömer Hakan Özalp-Ayşe Raziye Özalp, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.
- Peçevî İbrâhim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, c. I, İstanbul 1281.